

**КОЛАБОРАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ:
ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВСТВА І ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ**

**COLLABORATIVE ACTIVITIES:
PROBLEMS OF LEGISLATION AND IMPLEMENTATION PRACTICES**

**Гончарук О.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри порівняльного і європейського права
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка**

**Стрельбіцька Л.Я., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Навчально-науковий інститут права імені Іоаннікія Малиновського
Національного університету "Острозька академія"**

**Голота Н.П., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри правознавства і гуманітарних дисциплін
Вінницький навчально-науковий інститут економіки
Західноукраїнського національного університету**

Стаття присвячена дослідженню проблем законодавчого врегулювання і практики застосування ст. 111-1 КК України. В роботі акцентовувалася увага на тому, що за інформацією Офісу Генерального прокурора за період повномасштабного вторгнення РФ було зафіксовано 16078 злочинів проти національної безпеки, з яких 6710 – колабораційна діяльність. Цей вид злочину займає друге місце за розповсюдженістю серед злочинів проти національної безпеки України. Констатовано, що внаслідок законодавчого невизначення в науці висловлюється ціла низка визначень основних ознак злочину у формі колабораційної діяльності. Так, враховуючи обмежений обсяг дослідження, нами було проаналізовано такі ознаки як громадянство України для встановлення суб'єкта кримінального правопорушення та добровільність співпраці з державою-агресором. Аналіз наукових джерел дав можливість зробити висновок, що в науці і спеціалізованих дослідженнях відсутній єдиний підхід щодо визначення суб'єкта колабораційної діяльності. У роботі було проаналізовано більше ніж 50 судових рішень з різних регіонів України задля відповіді на це питання. Використані рішення з різними кваліфікаціями за ст. 111-1 КК України свідчать, що в справах про колабораційну діяльність суди встановлюють громадянство України як ознаку суб'єкта злочину і специфічну ознаку кримінального правопорушення. Задля уникнення порушення принципу правової визначеності та дотримання принципу правової єдності, вбачається за необхідне визначити в КК України суб'єкта вказаного кримінального правопорушення. Далі в роботі було розглянуто таку ознаку колабораційної діяльності як добровільність вчинення дій щодо співпраці з державою-агресором. З цього питання в науці та практиці застосування також відсутній єдиний підхід. Зустрічаються наукові роботи, в яких виділяються конкретні частини ст. 111-1 КК України за якими добровільність є обов'язковою ознакою – це частини 2, 5, 7. Але досліджені нами судові рішення за частинами 1, 2, 4, 5, 7 свідчать про те, що суди встановлюють цю ознаку як обов'язкову. В роботі нами відстоюється точка зору, що слід законодавчо визначити форми колабораційної діяльності задля уникнення розбіжностей в правозастосовній практиці і забезпечення її єдності.

Ключові слова: колабораційна діяльність, держава-агресор, співпраця, добровільність, громадянство, збройний конфлікт.

The article is devoted to the study of the problems of legislative regulation and the practice of applying Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine. The work focused on the fact that, according to the Office of the Prosecutor General, during the period of the full-scale invasion of the Russian Federation, 16,078 crimes against national security were recorded, of which 6,710 were collaborative activities. This type of crime ranks second among crimes against the national security of Ukraine. It has been established that due to legislative indeterminacy in science, a whole series of definitions of the main features of the crime is expressed in the form of collaborative activity. Thus, taking into account the limited scope of the study, we analyzed such signs as Ukrainian citizenship to establish the subject of a criminal offense and voluntary cooperation with the aggressor state. The analysis of scientific sources made it possible to conclude that in science and specialized research there is no single approach to defining the subject of collaborative activity. The work analyzed more than 50 court decisions from different regions of Ukraine in order to answer this question. Used solutions with different qualifications under Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine indicate that in cases of collaborative activity, courts establish the citizenship of Ukraine as a sign of the subject of the crime and a specific sign of the criminal offense. In order to avoid violation of the principle of legal certainty and compliance with the principle of legal unity, it is considered necessary to define the subject of the specified criminal offense in the Criminal Code of Ukraine. Further, the work considered such a sign of collaborative activity as the voluntariness of actions related to cooperation with the aggressor state. There is also no unified approach to this issue in science and practice. There are scientific works in which specific parts of Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, according to which voluntariness is a mandatory feature – these are parts 2, 5, 7. But the court decisions we examined under parts 1, 2, 4, 5, 7 testify that the courts establish this feature as a mandatory yazka In our work, we defend the point of view that forms of collaborative activity should be determined by law in order to avoid differences in law enforcement practice and ensure its unity.

Key words: collaborative activity, aggressor state, cooperation, voluntariness, citizenship, armed conflict.

Постановка проблеми. 3 лютого 2014 року почалася збройна агресія росії проти України. Тривалий час ті, хто сприяли вторгненню і агресії РФ залишалися безкарними. Ряд громадян України сприяли чи продовжують сприяти РФ у здійсненні агресивних дій, розгортанні збройного конфлікту проти України, включаючи підтримку збройних формувань та окупаційних адміністрацій держави-агресора, освітянську діяльність на окупованих територіях та інші дії, які кваліфікуються як колабораціонізм. Окрім того, внаслідок безкарності такого діяння як співпраця із

ворогом такі особи могли претендувати на заняття посад на державній службі з метою поширення свого впливу на більш широкі кола суспільства.

Саме під час повномасштабного вторгнення Законом України № 2108-IX від 03.03.2022 р. було внесено зміни до Кримінального кодексу України (далі – КК України) і доповнено статтею 111-1 «Колабораційна діяльність» [1]. Цим Законом встановлено кримінальну відповідальність за співпрацю з державою-агресором, її окупаційною адміністрацією та/або її збройними чи воєнізованими

формуваннями у військовій, політичній, інформаційній, адміністративній, господарській та трудовій сферах. Зокрема, ст. 111-1 КК України закріплено новий склад кримінального правопорушення, який передбачає різні форми колабораційної діяльності, як то «публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частин території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України; добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора; здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, а також дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти» та інші дії [2].

Враховуючи дію воєнного стану, продовження військової агресії РФ проти України, вбачається вкрай актуальним дослідження теми колабораціонізму. В науці ця тема одразу стала активно досліджуватися. За півтора року чинності ст. 111-1 КК України вийшло безліч наукових робіт. Так, варто зазначити роботу М. Хавронюка з приводу аналізу питання кримінальної відповідальності за колабораціонізм [3]. Схожі питання були розглянуті В. Кузнецовим і М. Сийпюкі у роботі «Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність як новий виклик сьогодення» [4]. М. Голінка розглянула колабораційну діяльність і суміжні явища в аспекті проблем законодавчого врегулювання [5]. Ю. Василенко надала кримінально-правову характеристику такого складу кримінального правопорушення як колабораційна діяльність. Авторка визначила всі елементи цього складу злочину і його основні ознаки [6]. Ю. Лісова розглянула співвідношення державної зради і колабораційної діяльності у розрізі відповідальності суддів і правоохоронців в окупації [7]. Окремо варто зазначити про узагальнення і роз'яснення правозастосовної практики, яке здійснено суддями найвищої судової інстанції в Україні. Так, Н. Антонюк – секретар Першої судової палати, суддя Касаційного кримінального суду і Г. Анісімов – секретар Третьої судової палати, суддя Касаційного кримінального суду дослідили питання розмежування колабораційної діяльності із суміжними складами кримінальних правопорушень. Суддями були проаналізовані такі питання: самостійні склади ст. 111-1 КК України (частини 1–7) і форми їх вчинення; кваліфікований склад ст. 111-1 КК України (ч. 8); відмежування складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК України, від інших кримінально-караних діянь (наприклад, ст. 111, ст. 111-2, ст. 436-2 КК України) [8].

Наведені роботи свідчать про широке дослідження колабораційної діяльності як виду кримінального правопорушення. Водночас, аналіз правозастосовної практики дозволяє констатувати проблеми законодавчого врегулювання окремих аспектів притягнення до відповідальності осіб, винних у колабораційній діяльності, а також проблем практики застосування таких законодавчих положень. Отже, **метою статті** стане дослідження проблеми законодавства і практики застосування ст. 111-1 КК України.

Виклад основного матеріалу пропонуємо розпочати з аналізу статистичних даних. Зокрема, за інформацією Офісу Генерального прокурора за період повномасштабного вторгнення РФ було зафіксовано 16078 злочинів проти національної безпеки. З них:

- 4307 – посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК України);
- 2841 – державна зрада (ст. 111 КК України);
- 6710 – колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК України);
- 975 – пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК України);
- 80 – диверсія (ст. 113 КК України);
- 1165 – інші склади кримінальних правопорушень [9].

За кількістю зареєстрованих злочинів можемо констатувати, що наразі колабораційна діяльність займає друге місце за розповсюдженістю серед злочинів проти національної безпеки України. Це вкотре підтверджує актуальність означеної тематики.

Щодо ознак колабораційної діяльності, в науці зазначається про три ознаки, притаманні колабораційній діяльності: «по-перше, це діяльність осіб (як правило, громадян України), спрямована на співпрацю з державою-агресором на шкоду України, по-друге, така діяльність має місце під час періоду окупації, по-третє, така діяльність може бути як вимушеною, так і добровільною» [6].

Водночас, в узагальненні, яке здійснювалося суддями Н. Антонюк і Г. Анісімовим визначаються такі ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України як:

«1. Суб'єкт – спеціальний (громадянин України у частинах 1–3, 5, 7) та загальний (за частинами 4, 6).

2. Місце вчинення злочину не лише окуповані території (наприклад, частини 1, 6)» [8].

В іншій роботі зазначено таке: «можливими суб'єктами (на відміну від державної зради, де суб'єкти тільки громадяни України): у частинах 1–3, 5, 7, 8 – є громадяни України, а у частинах 4, 5, 8 – можуть бути також іноземці чи особи без громадянства» [10].

Наведене дає підстави для висновку, що в науці і спеціалізованих дослідженнях відсутній єдиний підхід щодо визначення суб'єкта колабораційної діяльності. Для відповіді на це питання пропонуємо звернутися до правозастосовної практики. Так, Вироком Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 13 листопада 2023 р. у справі № 686/27632/23 «ОСОБА_5 визнано винуватою у пред'явленому обвинуваченні за ч. 1 ст. 111-1 КК України». Щодо особи обвинуваченої судом встановлено наступне: «Громадянка України ОСОБА_5 після вторгнення збройних сил РФ на територію м. Куп'янська та Куп'янського району Харківської області, а саме – в серпні 2022 року, більш точні дата та час в ході досудового розслідування не встановлені, перебуваючи на території тимчасово окупованого с. Новоосинове, Куп'янського району, Харківської області, безпосередньо неподалік від місця постійного проживання за адресою: АДРЕСА_2, з мотивів ідеологічно-політичних уподобань щодо підтримки РФ у проведенні війни з Україною, публічно заперечувала здійснення РФ збройної агресії проти України та під час спілкування із місцевими мешканцями публічно висловлювала підтримку «руського миру», проголошуючи заклики «...наши орлики летят бомбить националистов и фашистов..., ...Украина является частью России»» [11].

В іншій справі по обвинуваченню особи за ч. 7 ст. 111-1 КК України щодо особистості обвинуваченого встановлено наступне: «ОСОБА_5, будучи громадянином України, вступаючи на службу цивільного захисту присягнув завжди залишатися відданим Українському народові, неухильно дотримуватися Конституції та законів України, бути чесним, сумлінним і дисциплінованим, з високою

відповідальністю виконувати свій службовий обов'язок, мужньо і рішуче захищати життя та здоров'я громадян, майно України, її навколишнє природне середовище від надзвичайних ситуацій. Згідно протоколу тимчасового доступу до документів від 29.05.2023 отримано доступ до наявних документів щодо видачі паспорту громадянину України ОСОБА_5 з відображенням його фотографій. Згідно висновку експерта № СЕ-19/125-23/5907-ФП від 10.07.2023 судової експертизи фототехнічних, портретних та голографічних зображень, особа чоловічої статі на графічному файлі «ОСОБА_5 з відео», формату «png» та особа чоловічої статі на графічному файлі «photo_2», формату «jpeg», є одна і та ж особа» [12].

У справі № 344/9667/23 особа обвинувачувалась за ч. 4 ст. 111-1 КК України. Стосовно обвинуваченого судом було встановлено, що «громадянин України ОСОБА_5, знаючи, що російська федерація веде агресивну війну проти України, будучи прихильником окупації російською федерацією частини території України та встановлення на окупованих територіях незаконно створених російською федерацією органів влади, усвідомлюючи вчинення дій спрямованих на шкоду державній безпеці, суверенітету, територіальній цілісності та недоторканості України, умісно, з корисливих мотивів вирішив здійснювати господарську діяльність у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора. Громадянин України ОСОБА_5 у червні 2022 року добровільно, з корисливою метою, погодився співпрацювати з представниками російської федерації, зокрема незаконними органами влади створеними на окупованій території Донецької області, шляхом проведення будівельних робіт з відновлення м. Маріуполя Донецької області» [13].

В цілому нами було проаналізовано близько 50 вироків із різних регіонів України, а наведені рішення з різними кваліфікаціями за ст. 111-1 КК України свідчать, що в справах про колабораційну діяльність суди встановлюють громадянство України як ознаку суб'єкта злочину і специфічну ознаку кримінального правопорушення. Вище наведено рішення за частинами 1, 4, 7 ст. 111-1 КК України і в кожному з них визначено таку ознаку суб'єкта як громадянство України. На відміну від наведених вище точок зору науковців, незалежно від кваліфікації за ст. 111-1 КК України громадянство України є тією обставиною, яка в практиці застосування враховується. На наше переконання, в КК України має бути чітко визначено суб'єкт вказаного кримінального правопорушення.

Продовжуючи дослідження, зупинимось на такій ознаці колабораційної діяльності як добровільність вчинення дій. З цього питання також відсутня єдність точок зору. Так, Ю. Василенко визначає, що «об'єктивна сторона кожного з передбачених ст. 111-1 КК України кримінальних правопорушень відображає найбільш поширені варіанти добровільної співпраці з державою-агресором під час тимчасової окупації. Наголошено на необхідності надання більшої правової визначеності поняттю «добровільність» співпраці з державою-агресором» [6].

В свою чергу, інші вчені і практики виділяють конкретні частини ст. 111-1 КК України за якими добровільність є обов'язковою ознакою. Так, судді в своєму дослідженні визначають, що за чч. 2, 5, 7 лише сам факт добровільного зайняття громадянином України посади є достатнім для притягнення особи до кримінальної відповідальності [8]. М. Хавронюк зазначає, що лише щодо п'яти форм цього кримінального правопорушення добровільність визначена законодавцем як обов'язкова ознака. Водночас, на переконання вченого, характерною ознакою співпраці з державою-агресором є добровільність [3]. Тобто в цих роботах акцент на тому, що в законодавстві не всі форми колабораційної діяльності містять ознаки

добровільності, хоча мають містити, враховуючи те, що співпраця з ворогом може бути тільки добровільною.

Тож з цього питання пропонуємо дослідити правозастосовну практику. Так, у справі № 335/1798/23 особа обвинувачувалася у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 7 ст. 111-1 КК України. Судом встановлено, що «ОСОБА_5, добровільно зайнявши у незаконному правоохоронному органі «народній міліції» (мовою оригіналу «народной милиции») посаду старшого дізнавача відділення дізнання «відділу поліції № 2 Управління внутрішніх справ по м. Василівка та Василівському району Головного управління МВС по Запорізькій області», створеному на тимчасово окупованій території м. Кам'янка-Дніпровська Василівського району Запорізької області, вчиняв протиправні дії в інтересах окупаційної влади, пов'язані з охороною прав, правопорядку, що здійснюються від імені та за стандартами держави-агресора на тимчасово окупованій території м. Кам'янка-Дніпровська Василівського району Запорізької області, реалізація яких, своєю чергою, забезпечує становлення та зміцнення окупаційної влади РФ шляхом утворення і функціонування незаконно створеного окупаційного правоохоронного органу РФ на окупованій території України» [14].

В наступній справі Дзержинський районний суд м. Харкова вирок визначив, що «суд вважає доведеною винність ОСОБА_4 у колабораційній діяльності, тобто у добровільному зайнятті громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконному органі влади, створеному на тимчасово окупованій території та кваліфікує його дії за ч. 2 ст. 111-1 КК України» [15]. Як бачимо, за частинами 2 та 7 суд встановлює добровільність як ознаку протиправного діяння.

Враховуючи обмежений обсяг дослідження та неможливість деталізації судових позицій, зазначимо також, що нами було проаналізовано судові рішення і за іншими частинами ст. 111-1 КК України. Зокрема, в наступних рішеннях суд встановлював добровільність як ознаку:

– за ч. 1 ст. 111-1 КК України – Вирок Нововодолазького районного суду Харківської області від 02 травня 2022 р. у справі № 631/227/22 [16];

– за ч. 4 ст. 111-1 КК України – Вирок Дніпровського районного суду м. Києва від 09 жовтня 2023 р. у справі № 755/9377/23 [17];

– за ч. 5 ст. 111-1 КК України – Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 24 жовтня 2023 р. у справі № 753/12334/22 [18].

Окрім загального аналізу, слід зазначити, що суд як орган правозастосування в своїх рішеннях доходить висновку, що «колабораціонізм (від франц. collaboration співпраця, співробітництво) є діяння, ознаки якого передбачені ч. 1 ст. 111-1 КК України та є усвідомленим, добровільним та зумисним співробітництвом з ворогом у його інтересах і на шкоду своїй державі та її союзникам» [19].

Наведене свідчить про те, що здебільшого в правозастосовній практиці добровільність визначається як ознака колабораційної діяльності незалежно від форми її прояву. Вбачається за необхідне визначити форми колабораційної діяльності в КК України задля уникнення розбіжностей в правозастосовній практиці.

Висновки. У статті було досліджено проблеми законодавчого врегулювання і практики застосування ст. 111-1 КК України. Акцентувалася увага на тому, що за інформацією Офісу Генерального прокурора за період повномасштабного вторгнення рф було зафіксовано 16078 злочинів проти національної безпеки, з яких 6710 – колабораційна діяльність. За кількістю правопорушень колабораційна діяльність посідає друге місце за розповсюдженістю серед злочинів проти національної безпеки України. Констатовано, що внаслідок законодавчого невизначення в науці висловлюється ціла

низка різних визначень ознак злочину у формі колабораційної діяльності. Так, враховуючи обмежений обсяг дослідження, нами було проаналізовано такі ознаки як громадянство України для встановлення суб'єкта кримінального правопорушення та добровільність співпраці з державою-агресором. Аналіз наукових джерел дав можливість зробити висновок, що в науці і спеціалізованих дослідженнях відсутній єдиний підхід щодо визначення суб'єкта колабораційної діяльності. У роботі було проаналізовано більше ніж 50 судових рішень з різних регіонів України задля відповіді на це питання. Використані рішення з різними кваліфікаціями за ст. 111-1 КК України свідчать, що в справах про колабораційну діяльність суди встановлюють громадянство України як ознаку суб'єкта злочину і специфічну ознаку кримінального правопорушення. Задля уникнення порушення принципу правової визначеності та дотримання принципу правової єдності,

вбачається за необхідне визначити в КК України суб'єкта вказаного кримінального правопорушення.

Далі в роботі було розглянуто таку ознаку колабораційної діяльності як добровільність вчинення дій щодо співпраці з державою-агресором. З цього питання в науці та практиці застосування також відсутній єдиний підхід. Зустрічаються наукові роботи, в яких виділяються конкретні частини ст. 111-1 КК України за якими добровільність є обов'язковою ознакою – це частини 2, 5, 7. Але досліджені нами судові рішення за частинами 1, 2, 4, 5, 7 свідчать про те, що суди встановлюють цю ознаку як обов'язкову. Наведене свідчить про те, що здебільшого в правозастосовній практиці добровільність визначається як ознака колабораційної діяльності незалежно від форми її прояву. В роботі нами відстоюється точка зору, що слід законодавчо визначити форми колабораційної діяльності задля уникнення розбіжностей в правозастосовній практиці і забезпечення її єдності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність: Закон України від 03.03.2022 № 2108-ІХ. *Голос України*. 2022. № 56.
2. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
3. Хавронюк М. Кримінальна відповідальність за колабораціонізм. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/kolaboratsijna-diyalnist-nova-stattya-kryminalnogo-koдексу/> (дата звернення 17.11.2023).
4. Кузнецов В. В., Сийпюк М. В. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність як новий виклик сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Вип. 70. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70>
5. Голінка М. І. Стаття 111-1 КК України (колабораційна діяльність) та суміжні їй явища: проблеми законодавчого регулювання. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія економічна. Серія юридична. 2023. Вип. 36. <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7807937>
6. Василенко Ю. Колабораційна діяльність: кримінально-правова характеристика складу кримінального правопорушення. *Часопис Київського інституту інтелектуальної власності та права*. 2022. Вип. 1. DOI 10.32782/chasopyskiivp/2022-1-1.
7. Лісова Ю. Державна зрада (ст. 111 кк України) vs. колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК України) у розрізі відповідальності суддів і правоохоронців в окупації. URL: <https://justtalk.com.ua/post/derzhavna-zrada-st-111-kk-ukraini-vs-kolaboratsijna-diyalnist-st-111-1-kk-ukraini-u-gozrizi-vidpovidalnosti-suddiv-i-pravoohorontsiv-v-okupatsii> (дата звернення 17.11.2023).
8. Антонюк Н., Анисімов Г. Розмежування колабораційної діяльності із суміжними складами кримінальних правопорушень. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/2022_07_22_Antonuk_Anisimov.pdf (дата звернення 17.11.2023).
9. Офіс Генерального прокурора: злочини, вчинені в період повномасштабного вторгнення рф. URL: <https://www.gp.gov.ua/> (дата звернення 17.11.2023).
10. Кримінальна відповідальність за колабораціонізм: дискусійні моменти статті закону. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/kryminalna-vidpovidalnist-za-kolaboratsionizm-dyskusiyini-momenty-statti-zakonu/> (дата звернення 17.11.2023).
11. Вирок Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 13 листопада 2023 р. у справі № 686/27632/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114842243> (дата звернення 17.11.2023).
12. Вирок Деснянського районного суду м. Чернігова від 13 листопада 2023 р. у справі № 750/11145/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114858630> (дата звернення 17.11.2023).
13. Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської від 30 жовтня 2023 р. у справі № 344/9667/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114505853> (дата звернення 17.11.2023).
14. Вирок Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 26 жовтня 2023 р. у справі № 335/1798/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114448768> (дата звернення 17.11.2023).
15. Вирок Дзержинського районного суду м. Харкова від 24 жовтня 2023 р. у справі № 638/13458/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114380083> (дата звернення 17.11.2023).
16. Вирок Нововодолазького районного суду Харківської області від 02 травня 2022 р. у справі № 631/227/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104698587> (дата звернення 17.11.2023).
17. Вирок Дніпровського районного суду м. Києва від 09 жовтня 2023 р. у справі № 755/9377/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114155561> (дата звернення 17.11.2023).
18. Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 24 жовтня 2023 р. у справі № 753/12334/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114535795> (дата звернення 17.11.2023).
19. Вирок Нововодолазького районного суду Харківської області від 20 квітня 2022 р. у справі № 631/219/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104894305> (дата звернення 17.11.2023).